

Inhoud

Parabel, bij wijze van woord vooraf 11

Inleiding 13

1 Opnieuw beginnen 23

2 Over filosofie en familie 42

3 De moeder van de filosoof 69

4 Familie, verhaal en de wereld 89

5 De doem van het zuiden 110

6 Het verlangen een tweeling te zijn 122

7 De naaste 138

8 Onbetaalbaar nabuurschap (Wat wij van onze
huisdieren kunnen leren) 170

9 Wonen in de globale ruimte 188

10 De redding is nabij 211

Aantekeningen 243

Parabel, bij wijze van woord vooraf

Er was eens een beroemde denker die zoveel had gedacht dat niemand iets kon bedenken waar hij niet al over had nagedacht. Zo bedacht hij dat er naast irrationale getallen ook irrationale woorden konden bestaan, al was hij daar niet helemaal zeker van. Ook had hij zich afgevraagd waarom 'de eeuwige terugkeer van het gelijke' eigenlijk een 'terugkeer' heette. Hij ontwierp een taal waarin de tekens precies overeenkwamen met wat ze betekenden. De denker dacht zoveel dat zijn persoonlijk leven niet leek te bestaan, behalve dan in zijn gedachten en dankszij zijn gedachten. 'Ik denk dus ik besta,' zei hij elke ochtend onder het tandenpoetsen tegen zijn spiegelbeeld. En hij lachte verheugd, want elke keer was dat inzicht voor hem weer een opluchting.

De denker woonde aan de rand van een kleine stad. Hij kwam alleen buiten om boodschappen te doen en soms voor een wandelingetje. Een enkele keer verscheen er een stuk in de krant over hem. 'Goh, dat u dat bent,' zeiden de mensen dan. Hij was niet getrouwd, had vrienden noch kinderen en bezat ook geen huisdieren. De denker had daarvoor geen tijd, zei hij tegen de verslaggeefster van de krant. Wel ging hij eens in de vijfjaar naar een bijeenkomst met andere denkers van over de hele wereld. Daar bespraken ze met elkaar wat ze hadden gedacht.

De denker had ook een moeder die een paar kilometer

verderop in een aanleunwoning woonde. Eenmaal per jaar bezocht hij haar als ze jarig was. En zij kwam naar hem op zijn verjaardag. Dan zei ze: 'Ik weet nog goed hoe het was toen je geboren werd. Het was 6.15 uur en buiten werd het al licht.'

'Daar weet ik niets meer van,' zei hij dan. En ze dronken een glaasje.

Op een dag werd er aangebeld. Voor de deur stond een telegrambezorger, want telefoon had de denker niet en internet bestond ook nog niet. Zijn moeder was die nacht overleden aan een hartstilstand. Ze was net drieënzestig geworden. De hulp had haar gevonden. Die dag stopte de denker met denken om zijn moeder te begraven. Hij kocht honderd witte rozen en riep heel hard 'mama' toen de kist zakte, een beetje zoals John Lennon in dat beroemde liedje. Dat vertelde de man die de graflift bediende later. Hij was de enige die het kon weten. Sommigen beweren ook nog dat hij de spiritual 'Sometimes I Feel Like a Motherless Child' heeft gezongen, daar aan dat graf. Maar waar dat bericht vandaan komt, niemand die het weet.

Kort daarna stond het huis van de denker te koop. We weten niet waarheen hij is getrokken. Er zijn mensen die beweren dat hij een jaar later is gezien in een vluchtelingenkamp in Libanon, waar hij een tijd als vrijwilliger zou hebben gewerkt. Ook is hij een paar jaar verkoper geweest bij de IKEA-vestiging in Zwolle. Vanaf dat moment zijn er geen meldingen meer. Zijn werk is op de universiteiten nog een tijd gelezen, maar raakte toen uit beeld. Een enkele kenner hoopt dat er ooit nog ergens ter wereld een manuscript gevonden wordt waarin de denker zijn latere inzichten ontvouwt. Of dat zal gebeuren, niemand die het weet. Mocht u iets vinden wat erop lijkt, wees er zuinig op, want het kan van grote waarde zijn.

Inleiding

De essays die u hier in handen heeft zijn qua onderwerp erg verschillend. Ze gaan over uiteenlopende zaken als ethiek, zintuigen, familie, huisdieren, literatuur, politiek en de wereld van het lokale. Maar er is iets wat ze samenbindt. Ze vloeiden voor mijn gevoel logisch uit elkaar voort, omdat ze geschreven zijn in een zeer woelige periode, waarin maar één ding mij eigenlijk echt bezighield: dat de redelijkheid, democratische beginselen en solidariteit het onderspit lijken te delven tegenover de krachten van de woede, angst en haat. De gevoelens waardoor die krachten vrijkomen, komen niet zomaar ergens vandaan. De filosofie mag ze daarom niet negeren of als irrationeel afdoen. Tegelijk is de vraag hoe vreugde, moed en compassie weer een kans zouden kunnen krijgen. De volgende hoofdstukken zijn mijn bijdrage aan het antwoord op die vraag.

Het is met nadruk een bijdrage, want pasklare antwoorden worden in het filosofisch denken niet verkocht. Mijn antwoord komt uit de filosofie en de literatuur, alleen daarom al levert het geen sluitend systeem, maar wel één dat richtingwijzend en heuristisch is.

Ik meen dat het principe van de nabijheid, gezien in zijn volle rijkdom van betekenis, ons de weg kan helpen vinden. Dit boek is slechts een bijdrage tot een antwoord in die zin dat het hele antwoord een samengesteld en dus complex

antwoord is, dat moet komen uit diverse geleidingen van de samenleving, niet alleen uit de filosofie, maar ook uit de politiek, de economie, kunst en wetenschap. Dat is wat zij die de ondergang van de westerse beschaving hebben aangekondigd zich onvoldoende realiseren, hun cultuurpessimisme is een onderdeel van die beschaving zelf en kan onder sommige omstandigheden een kritische en zelfs vitale invloed hebben, waar het in andere gevallen juist als een zichzelf vervullend doemscenario zal werken. Niemand kan de totaliteit van een beschaving overzien als die nog volop leeft.

Op dezelfde wijze is het filosofisch denken over onze cultuur eveneens onderdeel van die cultuur. Vandaar het woord 'heuristisch', het gaat om een methode van zoeken, zoals wanneer je een kompas gebruikt: je weet welke richting je op moet, maar de barrières blijven onvoorzien.

Al deze nuanceringsen in acht nemend ben ik ervan overtuigd geraakt dat het beginsel van de nabijheid een manier biedt om oplossingen te vinden voor een wereld die veel te groot is geworden voor de meesten van ons. Of juist te klein, want het hangt ervan af welk perspectief je kiest, dat van het individu of dat van de wereld zelf. Voor de multinationals is ze in elk geval niet te groot geworden, evenmin voor de banken en de internationale organisaties, maar voor de individuele burger wel. Die wordt geconfronteerd met zaken waarmee hij het liefst niets te maken zou willen hebben, zaken waardoor hij zijn eigen welvaart en veiligheid bedreigd voelt worden.

Dat de wereld te groot is geworden druist tegelijk rechtstreeks in tegen wat al vijftig jaar beweerd wordt door politici, bestuurders, filosofen en onderzoekers uit de sociale en

economische wetenschappen. De globalisering heeft door toedoen van de revolutionaire ontwikkelingen op het terrein van media en transport onstuitbaar doorgezet. In feite is de wereld, gezien vanuit een Europees perspectief, sinds de ontdekkingsreizen en het opkomend kolonialisme van zeevarende naties als Groot-Brittannië, Frankrijk, Portugal, Nederland en Spanje aanzienlijk gekrompen. Peter Sloterdijk heeft dat onnavolgbaar laten zien in zijn meesterwerk *Sferen*. Het optimisme over deze ontwikkeling zou je samen kunnen vatten onder de slagzin: we zijn allemaal op weg naar één wereld.

Voor velen echter is dat tegenwoordig helemaal geen wenkend perspectief meer, en waarschijnlijk nooit geweest. In de politiek is de geest omgeslagen van een open liberaal kosmopolitisme naar een scherpe antimigratie-stemming. De reactie op het globalisme van de neoliberale wereld van de jaren negentig en nul heeft zich inmiddels doen kennen in een verbeterd en fel nationalisme, afbraak van de internationale organen en herstel van de eigen grenzen.

Het liberale kosmopolitisme wortelt in de geest van de Verlichting, die de vrije ontplooiing van het individu, het redelijk denken – in de zin van kritisch wetenschappelijk onderzoek en een open argumentatieve dialoog – en een deling van de maatschappelijke en politieke macht hoog in het vaandel had. Het geloof in de vooruitgang tekent het optimisme en het vertrouwen in de toekomst dat aan de Verlichting inherent is. Maar de tegenkrachten zijn er ook altijd geweest, gevoed door wantrouwen van de mens als autonoom individu en de universele waarden die daarmee samenhangen. En die angst voor de toekomst is tegenwoordig direct veroorzaakt door de ontarding van het geestelijke

vrijheidsdenken in een louter economisch en materialistisch liberalisme dat alleen winstgroei als drijvend principe kent. Deling van macht, inkomen en kennis komt in dit denken niet meer voor. In reactie daarop heeft een cultuur van afsluiting en idealisering van de eigen groep de overhand gekregen.

In 1985 was het lied 'We Are The World', gezongen door diverse grootheden uit de wereld van de rock en show, een megahit. In vele landen was het meermalen per dag te horen op de radiostations en via een videoclip kwam al deze creatieve eendracht van de Amerikaanse muziekindustrie de huiskamers binnen. De tekstschrijvers van dit liefdadigheidslied, Lionel Richie en Michael Jackson, wisten een massaal gevoel van verbondenheid los te krijgen. 'We are the world, we are the children, we are the ones who make a brighter day, so let's start giving,' klonk het uit de kelen van tientallen popsterren. Dit allemaal ten behoeve van de hongerende kinderen in Afrika. Een jaar daarvoor had de Britse popmuzikant Bob Geldof met zijn hulpactie Band Aid de wereld al tot grote vrijgevigheid bewogen. En net als 'We Are The World' is het toen speciaal gecomponeerde 'Do They Know It's Christmas?' nog regelmatig te horen op de radio.

Beide liedjes deden een hartstochtelijk beroep op het medeleven van de rijke westerse wereld, en wat de Amerikaanse versie in dit verband extra sprekend maakte was het gevoel van saamenhorigheid waaraan werd geappelleerd. Niet aan een schuldgevoel. De mensheid is Gods schepping en wij vormen daarom één grote familie. Zo staat het ergens ook letterlijk in de tekst. Naïef? Ja, maar emoties zijn

altijd naïef. Het gaat erom dat het in die tijd werkte, dat er inderdaad een gevoel van samenhang bestond. Het was ook een goed gevoel, dat het nog ruimschoots won van kritische en ook cynische geluiden over het effect van deze massale hulpacties, over de corruptie die er met minstens de helft van de gelden vandoor gaat en de ‘verslaving’ van arme bevolking aan voedselhulp.

Inmiddels zijn we, ruim dertig jaar later, in een tijd terechtgekomen waarin het begrip ‘verbondenheid’ ernstig uitgehold is geraakt door het commerciële gebruik ervan dat de sociale media hebben laten zien. Internet levert tot nu toe ongekende mogelijkheden tot communicatie, maar de exploitatie van de verbondenheid door wereldomvattende concerns heeft er inmiddels een businessmodel van gemaakt. Laat ik het zo zeggen: media-hulpacties op wereldschaal zijn er zo af en toe nog wel, maar het goede gevoel is weg. De euforie over een gezamenlijke wereld, over één grote wereldfamilie, bestaat niet meer. En als die euforie hier en daar nog wel bestaat, is ze op zijn minst verdacht geworden.

Toen in 2015 op een Turks strand het lichaam van een verdronken Syrisch jongetje aanspoelde dat met zijn ouders de oversteek naar Griekenland had willen maken, schokte de foto van de weerloos op zijn buik liggende peuter de wereld. Zo ver is het gekomen met ons, luidde de boodschap. Dit laten wij gebeuren, omdat we de vluchtelingen hier niet in Europa willen hebben. Europa moest zich schamen. Het was een verwijt aan de politiek, en dus ook een politieke daad. Het zorgde in elk geval onmiddellijk voor een tegenreactie uit de hoek van de antimigratiebeweging. Het bleek dat de Turkse fotografe, om het effect te verhogen, het dode

lichaampje zelf in die houding had neergelegd. Hoewel het jongetje inderdaad bij de oversteek was verdronken en het dus niet om een nepslachtoffer ging, gaf de journalistiek onethische ingreep van de fotografe meteen voedsel aan wilde complotverhalen. Er ontstond een grimmige scheldpartij tussen voor- en tegenstanders van een open vluchtelingenbeleid, met verdachtmakingen over en weer. Van een goed gevoel was geen sprake meer. Mededogen met alle ouders in de wereld die hun kind verliezen door oorlog en andere rampen wekte de foto misschien wel, maar in de media overheerste de haat: haat tegen degenen die medeverantwoordelijk zouden zijn voor deze verdrinkingsdood of tegen degenen die de dood van een Syrische peuter zouden inzetten als propagandawapen. In de dertig jaar die er tussen deze twee mediagebeurtenissen – ‘We Are The World’ en de foto van het aangespoelde jongetje, Alan – ligt, moet er veel gebeurd zijn. Het is een schrijnend contrast: feitelijk gezien is de wereld steeds kleiner geworden, maar ons gevoel brengt juist angst voor de verte en xenofobie.

Nabijheid is een sleutelbegrip aan de hand waarvan we deze tijd kunnen begrijpen. Wij realiseren ons pas echt hoe we aan onze nabije wereld hechten als die ons dreigt te worden afgenomen, wat het gevolg is geweest van de massamigratie en de globalisering. Dan zoeken we juist de beschutting van het vertrouwde en de eigen groep, of althans de herinnering daaraan. Dat is wat de recente grote politieke ontwikkelingen in het Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten hebben laten zien, waar een internationale oriëntatie plaats heeft gemaakt voor bewust gekozen geslotenheid en isolement. In Rusland is, na de chaos van de jaren negentig, dat proces al jaren gaande. Ook overal

elders in Europa bepalen de rechts-nationalistisch gezinde sentimenten de agenda.

Maar nabijheid is meer dan een gevoel van veiligheid, het is net zo goed de intimiteit die wij met het leven zelf hebben. Het is de concrete, tastbare, aaibare én weerbarstige werkelijkheid van alledag. In de eigen directe omgeving begint het leven van het individu en van de gemeenschap. Veiligheid is een basis van waaruit we de grote wereld tegemoet leren treden. ‘Ontdekken’ zeggen de pedagogen, sprekend over kinderen die de omgeving verkennen, eerst buiten de eigen wieg en box en dan de straat achter het tuinhekje; of het gat in de heg waar Janneke ontdekte dat er een Jip bestond. Als we constateren dat de wereld te groot geworden is, bedoel ik vooral dat we die thuisbasis zijn kwijtgeraakt.

Er is een algemene oorzaak te noemen van dat verlies. Laten we het ongeremde schaalvergroting noemen. Het menselijk leven is sinds de Verlichting en de daaropvolgende Industriële Revolutie in steeds wijder wordende sferen terechtgekomen. Nu een groot deel van de mensheid dagelijks urenlang doorbrengt in de ‘blogosfeer’, zaken doet met relaties over alle werelddelen, zijn baan verliest omdat twintigduizend kilometer verderop goedkoper geproduceerd kan worden, het nieuws *live* kan volgen, verre vliegvakanties naar voorheen onbetreden gebieden maakt, vluchtelingen uit verre oorlogsgebieden op onze kusten ziet landen et cetera, zijn we het intieme contact met de eigen wereld kwijtgeraakt. De ecologische dreiging van een zich steeds sneller voltrekkende planetaire ramp maakt het gevoel van ongemak steeds groter. We staan met losse handen in een wel erg open vlakte. Zo voelt dat. Alsof we onze rugdekking kwijt zijn.